

Kudüs Mutasarrıflarından Kamil Paşa'nın Hayatı

Hüseyin Sefa DÜNDAR*

dundar.huseyinsefa@gmail.com

Öz

Bulunduğu jeopolitik konumu nedeniyle birçok mücadelenin kaynağı olan, üç semavi dinin kutsal mekânı olarak bu uğurda hâkimiyet mücadelesine sahne olan Kudüs, antikçağdan itibaren mücadelelerin odak noktası olmuştur. İslamiyet'in doğuşuyla beraber Müslümanlar için artan kutsiyeti ile her zaman ayrı bir özen gösterilmiştir. Osmanlı Devleti zamanında çeşitli eyaletlere bağlı olarak varlığını sürdüren Kudüs, idari yönetimlerin değişmeye başlamasıyla "mutasarrıflık" düzeyinde yaklaşık yarım asır yönetildi. Bu çalışmada, Kudüs'ün neresi olduğu hakkında bilgi verilerek, Kudüs Mutasarrıflığı ve Kudüs'e mutasarrıf olarak atanmış Kamil Paşa'nın hayatı işlenmiştir.

Anahtar Kelimeler:Kudüs, Mutasarrıf, Kamil Paşa, Meşrutiyet.

The Life Of Kamil Pasha The Governor Of Al-Quds

Abstract

One of the most important this to reallocations of the World, Al-Quds, has not only been the birth place of three divine religions but also been as one of the leading places of political struggle in history. Especially just after the emergence of Islam, the city gained its highest importance among the Muslim populations. During the era of the Ottoman Empire, the city was governed under the political control of the several local states. When the transformation of the governmental structure within the modernisation process in the Ottoman Empire, Al-Quds started to be governed by govern or appointed by the central government. In this work, the Al-Quds governorship and one of the leading governors of it, Kamil Pasha's life will be examined.

KeyWords: Al-Quds, Governor, Kamil Pasha, Constitutional Period

*Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı-Yeniçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi. dundar.huseyinsefa@gmail.com

GİRİŞ

“Jarusselam” olarak batı dil literatüründe yerini almış olan Kudüs şehri, Arapça’da “Beytü’l-mukaddes” İbrani-ce’de de “Yerüŝsalim” olarak geçmektedir. Tek tanrılı dinler içinde Hristiyanlık, İslamiyet ve Musevilik için büyük bir kutsal anlam taşımaktadır.¹

Lut Gölü’nün batı bölgesinde yer alan Kudüs şehri hakkında bilinen en eski belge m.ö. 19-18 yüzyıllara ait Mısır kayıtlarıdır. İlk kurucularının Amâlikalılar olduğu söylenen şehir, Bronz çağıyla beraber Ken’an kavimleriyle birlikte kurulmuştur.²

M.ö. 15. Yüzyıl dolaylarında göç eden Hurri kavmi, Kudüs şehrine yeni yapılar inşa ederek bölge tarihine adlarını yazdırmışlardır. Yine Mısır’dan göç eden İsrail kavmi, çölde kırk yıl kadar yaşadktan sonra günümüz Filistin coğrafyasına gelmişlerdir. Bu durumu belki bir tehdit olarak gören YeduşiKudüs kralı Adonitsek İsrail kavmiyle savaşmışsa da bir başarı elde edememiştir. Kazandığı bu zaferle bölgede yer edinmeye başlayan İsrail kavmi Kudüs şehrine girmeyerek bölgede dağınık hale yaşamışlardır. ³İsrail kavminin başına Davud geçtikten Kudüs üzerinde yerleşmeler başlamış, Ahid sandığının getirilmesiyle dini bir nitelik kazanmış, Davud’un oğlu Süleyman başa

geçince de inşa ettirilen mabet ile İsrail kavmi için kutsal bir mekân olmuştur. ⁴

Süleyman öldükten sonra İsrail kavmi ikiye ayrılmış ve göç eden grup Güneyde Yahuda krallığını kurmuştur. Kudüs’te, Süleyman’ın oğlu Rehoboam başa geçtiğinde Mısır krallığı savaş açarak Kudüs şehrini iki sefer yağma etmiştir. Buna rağmen İsrail kavminin nüfusu bölgede artmaya devam etmiştir. Bölge oldukça stratejik bir konumda olduğundan sürekli saldırı altında bulunuyordu. İsrail kavmi şehri almak bir girişimde bulunsa da başarılı olamamıştır.⁵Şilmanşur önderliğindeki Asurlar, şehri kuşatmışsa da veba salgını ile başarılı olamamıştır.⁶Babil kralı Nebukadnezar döneminde M.Ö. 586 yılında kuşatılan Kudüs şehri talan ve yağma edilmiş, Süleyman’ın yaptırdığı mabet yıkılmıştır. Bu olaydan sonra İsrail kavmi Babil şehrine sürülmüştür.⁷Kudüs’ün Roma hâkimiyetine geçişi ise Pompeus döneminde olmuştur. General Pompeus üç aylık bir kuşatmaile m.s. 63 yılında Kudüs’ü almıştır. Bu duruma Yahudilerisyan etmiş, m.s. 66 yılında Kudüs’ü Romalılardan kurtarmışlardır. Ancak m.s. 70 yılında Titus komutasındaki Roma kuvvetleriisyanı bastırmış ve Kudüs’ü yağmalamıştır.⁸ Kral Konstantin’in Hristiyanlığı kabulüyle bütün Kudüs’te diğer mabetler yıkılıp kiliseler inşa ettirildi.⁹Bu olaydan sonra şehri Persler, Büyük İskender, Ptolemaios-

¹ Emine ERDOĞAN, “XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı” *Master Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998, s.7.

² Ömer Faruk HARMAN, “Kudüs” *TDVİA*, C.26, Ankara 2002, s.324.

³ Elif KANAT, “Kudüs’teki İslami Vakıf ve Eserlerle ilgili Şam Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1742-1830)” *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2013, s.3.

⁴ Cengiz BATUK-Rabia MERT, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs” *Din İlimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 2, C.17, s.132.

⁵ Harman, a.g.ç. s.325.

⁶ Muhtesem ALMASRİ, “XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs’e Gönderilen Surre-i Hümayun” *Yüksek Lisans Tezi*, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015, s.1-2.

⁷ Batuk-Mert, a.g.m. s.132.

⁸ Kanat, a.g.t. s.3.

⁹ Hilal ÇİFTÇİ, “XVII. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfus” *Yüksek Lisans Tezi*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2005, s.5.

lar ve Selekiler tarafından defalarca saldırı altında tutmuşlardır.

İslamiyet'in ortaya çıkmasıyla beraber Hz Ömer devrinde İslamiyet'i yaymak için yapılan seferlerde 634 Ecnâdeyn ve 636 Yermük savaşlarının kazanılmasından sonra Ebu Ubeyde bin Cerrah Kudüs'ü kuşatmıştır. Bu kuşatmada direnemeyeceklerini gören Kudüs halkı aman dileyerek 638 yılında şehir teslim alınmıştır.¹⁰ Şehrin anahtarını bizzat Hz. Ömer şehrin patriğinin elinden aldı. Böylelikle Kudüs kan dökülmeden alınmış oldu.¹¹

Emeviler döneminde Muaviye, devletin merkezini Dimaşk'a taşımasıyla Kudüs'ün önemi arttı. Emeviler devrinde bölgede en önemli hareket Kubbetü's-sahre ve Mescid-i Aksa'nın inşa edilmesidir. Abdülmelik zamanında Dimaşk-Kudüs yolu onarılmış, Kudüste bir darphane yaptırılmıştır. Ayrıca iskân faaliyetleriyle şehirde Müslüman nüfus artmıştır.¹²

Abbasi döneminde Kudüs imar edildi, Harun Reşid döneminde kiliseler yenilendi.¹³ 10. Yüzyıl ile beraber İslam dünyasındaki mezhep kavgalarının başlaması ve Abbasi-Fatımi hilafet çekişmesi ile yaşanan kargaşa ortamında, Hristiyanlığın bölgedeki vaatleri ile bir Haçlı seferinin gerçekleşmesi, Kudüs şehrini tamamen talan ve yağmaya uğratmıştır. 1099 yılında şehri ele geçiren Haçlılar, şehre büyük bir katliamla hâkim oldular.¹⁴

Bir dönüm noktası sayılabilecek 1187 Hıttin savaşı ile bölgede dengeler yeniden değişmiştir. Selahattin Eyyubi, Dimaşk'a giden bir Müslüman kervanına saldırılmasını bahane ederek Haçlıların üzerine git-

miştir. Adı geçen savaş sonunda, Taberiye, Akka, Nablus gibi şehirleri ele geçiren Selahaddin Eyyubi yönünü Kudüs'e çevirdi. Selahaddin Eyyubi şehri savaşız teslim almak için müzakere etse de bir karşılık bulamayınca şehir tamamen kuşatılıp surlar tahrip edilmeye başlanmıştır. Daha fazla dayanamayacaklarını gören Kudüs Krallık komutanı Baliand'lbelin şehrin teslim şartlarını konuşmak için Selahaddin Eyyubi'nin karargâhını ziyaret etti. Görüşmeler sonunda Selahaddin Eyyubi 2 Ekim 1187 yılında Kudüs'e girdi. Haçlıların katliamla alıp seksen sekiz yıl Krallık kurdukları şehre Selahaddin Eyyubi tam bir barış yanlısı olarak giriş yaptı. Haçlıların saray olarak kullandığı Mescid-i Aksa tekrar camii-i şerif yapıldı. Haçlılar Kudüs'ü yeniden ele geçirmeye çalışsalar da girişimleri sonuçsuz kaldı.¹⁵ III. Haçlı seferinde 1192 yılında yapılan antlaşması ile Haçlılar Kudüs'e hac için gitme ve ticaret yapma hakkı elde etmişlerdir. Kudüs'ün Haçlı hâkimiyetine tekrar girmesinden çekinen Dimaşk Eyyubi Hükmüdarı Melikü'l-Muazzam camileri, İsa Kilisesi ve Davud Kulesi dışında kalan şehri tahrip ettirmiştir. Ayrıca Haçlılar 10 yıl süreyle Kudüs ve Yafa bölgesinde dar bir araziye sahipolma hakkı elde ettiyse de kurallara uyulmaması nedeniyle el-Melikü'n-Nâsir Davud 1244 yılında şehri yeniden ele geçirmiştir. Eyyubilerin ardından Moğoltehlikesi nedeniyle şehir 1253 yılındaki anlaşmayla Memluklere bırakılmıştır¹⁶ Memlukler Kudüs'e sahip olunca şehir imar ve tadilatına büyük önem göstermişlerdir. Bu sayede mimari

¹⁰ Kanat, a.g.t. s.4.

¹¹ Almasri, a.g.t. s.3.

¹² Casim AVCI, "Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar)" TDVİA, C.26, Ankara 2002, s.326-328.

¹³ Almasri, a.g.t. s.4.

¹⁴ Kanat, a.g.t. s.5.

¹⁵ Işın DEMİRKENT, "Kudüs (Haçlılar Dönemi)", TDVİA, C.26, Ankara, 2002, s.331-332.

¹⁶ Şükran YAŞAR, "Kudüs'ün Osmanlı Yönetimine Girişi Ve Yavuz Sultan Selim'in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar", Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, S. 2, Manisa 2003, s.105.

ve kültürel olarak Kudüs büyük önem kazanmıştır.¹⁷

Osmanlılar devrine geldiğimizde 1516 Mercidabık zaferiyle Memluk devletini yıkan I. Selim’le beraber Kudüs Osmanlı hâkimiyetine girdi.

KUDÜS MUTASARRIFLIĞI

Mutasarrıf, Kamus-ı Türki’de “*bir vilayetin mukim olduğu sancakların birini idare eden mülkiye memuru, sancak beyi*”¹⁸olarak karşımıza çıkarken, Devellioğlu sözlüğünde; “*Tanzimat’tan sonra bir sancağın idari amiri*”¹⁹şeklinde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan yola çıkarak bir tanım oluşturacak olursak, mutasarrıf; Osmanlı idari düzeninde, Tanzimat ile beraber gelen taşra teşkilatındanbulunan, kaza ve kariyelerin bağlı bulunduğu sancağın en üst idari yöneticidir.

Mutasarrıflık, 17. Yüzyıl Osmanlı Devleti içinde görülen sosyo-ekonomik değişimlerin beraberinde gelen taşradaki idari oluşumdur. Mutasarrıflık tayininde ilk ciddi adımı III. Selim atmıştır. Devlet kademelelerindeki bozulma ve rüşveti ortadan kaldırmak için çalışmalar hazırlanırken, bir bölgedeki çalışma süresini üç ile beş yıl arasında uygulamaya gitti. Her yıl hazırlanan tevcihatlarla mutasarrıfların azil ve tayin işleri denetlenirdi. Tayin olan mutasarrıf hemen görev yerine gitmek zorundaydı, gittiği yerde ilk önce bölge eşrafiyla tanışır, Kadı siciline tayinle ilgili bilgiler girilirdi. Geçimlerini halktan toplanılan vergiler üzerinden aldıkları maaşlarla sağlardı. Emekli olan muhassıllara maaş tayin edilirdi.Mutasarrıflığın kurumlaşması 1864 Vilayet Nizamnamesi ile gerçekleşmiştir. Bu düzenleme ile sancak yöne-

timi Mutasarrıfların kontrolüne bırakılmıştır.²⁰

Kudüs şehrinde mutasarrıflık, Mehmet Ali Paşa’nın çekilmesiyle yapılan düzenleme ile 1841 yılında oluşturulmuş, ilk mutasarrıf olarak da Mehmet Tayyar Paşa atanmıştır. Kudüs, Gazze, Yafa ve Nablus gibi şehirleri kapsayan mutasarrıflık oldukça geniş bir alana sahipti. Kudüs mutasarrıfları merkezi atama ile görevlerine başlardı. Böyle bir uygulamaya gidilmesine Mehmet Ali Paşa ve ailesinin bölgede hala varlığını sürdürüyor olması söylenebilir. Tanzimat ile gelen milliyetçi bakış ile yapılan atamalarla daha çok 19. Yüzyılda Kudüs bölgesine yaşanan Avrupalı, özellikle Yahudi göçüyle çıkabilecek sıkıntıları ve dış devletlerin müdahaleleri önlenmeye çalışılmıştır.²¹

Kudüs yönetim birimi olarak hep sancak statüsünde kaldı. 1516-1831 arasında Şam, 1841-1865 yıllarında Sayda eyaletine bağlı bir merkezdi. 1831-1840 arası dönemde Mısır valisi Kavalalı Mehmed Ali Paşa kontrolündeydi. 1872-1917 yılları arasında da mutasarrıflık olarak doğrudan devlete bağlı merkez oldu.²²Osmanlı Devleti, Kudüs sancağına Balkanlar’daki gibi Türkmen aileleri iskân etmek yerine, devleti en iyi şekilde temsil edebilecek, adaleti ve düzeni sağlayabilecek dirayetli, liyakatli ve ehliyetli idareci grubunu göndermiştir. Bu durum devletin sancak üzerindeki hâkimiyeti için oldukça önemli bir kriterdi. Kudüs’e mutasarrıf atanırken kişinin önceki görevinde gösterdiği başarılar ve merkezi yakınlığı ve bulunduğu rütbesi

¹⁷ Kanat, a.g.t. s.6.

¹⁸ Şemseddin SAMİ, “Kamus-ı Türki” Çağrı Yayınları, İstanbul 2010, s.1287.

¹⁹ Ferit DEVELLİOĞLU, “Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lûgat” Doğu Matbaası, Ankara 1962, s.826.

²⁰ Ali Fuat ÖRENÇ, “Mutasarrıf” TDVİA, C.31, Ankara, 2006, s.337.

²¹ İhsan SATIŞ, “Kudüs Mutasarrıfları” Tarih Araştırmaları Dergisi, sayı 30, C2, 2015, s.546-547.

²² Kamil Cemil el-ASELİ “Kudüs(Osmanlı Dönemi ve Sonrası)”TDVİA, C.26, Ankara 2002, s.336.

gözetilirdi. Ayrıca mutasarrıfın bildiği dil de hangi bölgeye atanacağını belirleyen bir unsurdu.²³Kudüs mutasarrıfı olarak yirmi dokuz defa atama yapılmıştır. Bu atamaların üç tanesi göreve ikinci kez atanarlardan oluşmaktadır.²⁴Kudüs mutasarrıflığında yedi memur azledilmişken Besim Bey istifa eden tek kişidir. Azillerde çoğunlukla haksız kazanç dış müdahale gibi sorunlar söylenebilir.²⁵Bu çalışmada Kudüs mutasarrıflığına atanmış Kamil Paşa'nın hayatı ele alınmıştır.

BİR KUDÜS MUTASARRIFI: KAMİL PAŞA

Sicill-i Osmani'de Kamil Mehmed Paşa²⁶ olarak hayatının anlatıldığı Kamil Paşa, 1832 yılında Kıbrıs'ta doğdu. Bu yüzden Kıbrıslı Kamil Paşa olarak da anılır. Babası topçu yüzbaşı Salih Ağa'dır.²⁷ Babası Salih Ağa'nın okuma yazma bilmediği ve alaylı bir subay olarak yetiştiği yazmaktadır. Bu yüzden çocuklarının eğitimine büyük önem vermiş ve devletin çeşitli kademelerinde görev almalarını sağlamıştır.²⁸ Kamil Paşa eğitim hayatına Kıbrıs'ta başlamıştır. Babasının gayreti ve kendi merakı sayesinde Arapça, Rumca ve Fransızca dersleri almış, eğitim için geldiği Mısır'da ilk önce Elsine Mektebi'nde eğitim gör-

müş²⁹ ardından 1845 yılında,Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın Mısır'da kurduğu, Harbiye Mektebi'nde eğitimini süvari mülazımı olarak tamamladı.³⁰ Eğitimini bitirince Mısır valisi Abbas Paşa'nın sarayında ilk önce subay ardından tercümanlık faaliyetleri gösterdi. Bu dönemde İngilizce dersleri alarakders verecek düzeye gelmiş, İngiltere'ye gitmek istemesi üzerine Abbas Paşa ahlakının bozulacağından endişelenerek 1849 yılında Binbaşı rütbesine terfi ile beraberinde oğlunun İngilizce hocalığına atamıştır.³¹ Abbas Paşa'nın oğlu İlhami ile dersler sırasında yakın arkadaşlık kurmuş, onunla beraber Avrupa ve İstanbul gezilerine katılma fırsatı bulmuştur. Ayrıca İlhami, Sultan Abdülmecid'in kızı Münire Hanım ile nişanlanınca beraberinde İstanbul'a gelip yerleşti. 1860 yılında İlhami Paşa'nın vefatıyla Mısır'a dönmek istemedi. Bunu gören Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Emin Paşa'nın desteğiyle Kıbrıs Evkaf Müdürlüğüne atandı.Dört bin gurus maaşla iki buçuk yıl çalıştığı Evkaf Müdürlüğü'nden 1863 yılında azledildi. Görevinden neden azledildiği bilinmemektedir. Yeni görev yeri Kıbrıs'ın Tuz/Tuzla kazasında kısa süreli Kaymakamlık yaptıktan sonra Kıbrıs Muhasebeciliğine atanmıştır.³²1864 yılında Sayda Eyaleti muhasebeciliği ve Meclis-i Kebirliğine getirildi. 1865 yılında Suriye Eyaleti mutasarrıflığıyla görevlendirildi ve bu atama ile mîr-i mîranlık rütbesine yükseltildi. Ancak Suriye'de birkaç ay görev aldıktan

²³ Satış, a.g.m. s.556-557.

²⁴ Satış, a.g.m. s.547.

²⁵ Satış, a.g.m. s.559.

²⁶Mehmed SÜREYYA, "Sicill-i Osmani" Haz. Nuri AKBAYAR, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, C.3, İstanbul 1996, s.862.

²⁷ Atilla ÇETİN, "Kıbrıslı Kamil Paşa" *TDVİA*, C.25, Ankara 2002, s.392.

²⁸ İsmail ŞEN, "Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa" *Doktora Tezi*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995, s.8.

²⁹ Şen, a.g.t. s11.

³⁰ Çetin, a.g.t. s.392; Hilmi Kamil BAYUR, "Sadrazam Kamil Paşa" *Sanat Basımevi*, Ankara 1954, s.47-48.

³¹Bayur, a.g.e. s.48.

³² Çetin, a.g.m. s.392.

sonra Beyrut mutasarrıflığına atandı. Bu atama beraberinde Rumeli Beylerbeyliği terfisini getirdi.³³ 1867 yılında Hariciye Mektupçusu oldu.³⁴ 1869 yılında Trablusşam mutasarrıflığına getirildi. Kısa süre sonra Halep mutasarrıflığına atandı ayrıca Halep'te vali yardımcılığı ve Umur-ı Ecnebiyye müdürlüğü görevini ifa etti. Ardından Filibe mutasarrıflığına atandı.³⁵

Kamil Paşa'nın Kudüs mutasarrıflığına atanması 20 Aralık 1871 tarihinde yapılmıştır. On dokuz bin gurus maaşla atandığı görevi süresince devletin içinde bulunduğu mali, sosyo-kültürel, dış devletlerle olan ilişkiler, gayrimüslimler ve çıkan isyanlar hakkında birçok konuyu Sadrazam ve Padişah'a iletmeye başladı.³⁶ Kudüs mutasarrıflığı sırasında, devlet işleri hakkında görüşlerini sıkça dile getirmesi yüzünden yedi ay sonra görevinden alınarak 1872 yılında Hersek mutasarrıflığına atandı.³⁷ Ayrıca bu tarihte sadaret müsteşarlığı görevi de verildi.³⁸

Mutasarrıflığın müstakil hale getirildiği bu dönemde Kamil Paşa, Hersek görevine daha başlamadan Beyrut mutasarrıflığına ikinci kez tayin oldu. Burada bir yıl görev yaptıktan sonra Kudüs'e ikinci defa mutasarrıf olarak atandı. Beytü'l-ahm Kilisesinde ortaya çıkan Katolik-

Ortodoks anlaşmazlığı için, Osmanlı ve Fransa sefaretlerinden oluşturulan heyette görev aldı.³⁹

1873 yılında Petersburg sefiri olarak atandığı belirtilmektedir.⁴⁰ 1875 yılında Sakız adası mutasarrıflığına atandı. Buradaki görevi sırasında sanayi ve tarımdaki kötüleşme, yabancı okullar ve Beytü'l-ahm sorunu hakkında hazırladığı raporları padişaha sundu. Sakız adasından üçüncü kez Beyrut mutasarrıflığına tayin olsa da buradaki görevi kısa sürdü⁴¹

1876 yılında Vezirliğe terfi ettirilerek Kosova valisi olarak tayin oldu. Fakat daha göreve başlayamadan Halep valiliğine atandı. Bölgede çıkan azınlık isyanlarının bastırılmasında ciddi rol oynadı. Burada İngilizleri nüfuz olmasını engellemesi ve konsoloslara çekişmesi 1878 yılında azline sebep oldu. 1879 yılında Dâhiliye Nezareti müsteşarlığı yaptı. 1880 yılında Evkaf-ı Hümayun nezaretine atandı. Aynı yıl Maarif nazırı oldu. Bir yıl sonra Umur-ı Nafia üyesi seçildi ve Ahmed Vefik Paşa'nın ikinci başvekâleti oldu. 1882 yılında ikinci kez Evkaf nezaretine atandı. Aynı yıl Manisa-Aydın çevresinde çıkan eşkıyalık faaliyetleri için Adliye nazırı vekâletiyile Aydın vali vekaletliğine atandı. 1884 yılında Adliye nazırı Hasan Fehmi Paşa'nın Londra'ya gitmesiyle Adliye nazırı vekili olarak görev aldı.⁴²

1885 yılında Şark-i Rumeli meselesine çözüm üretemeyen Said Paşa'nın yerine sadaret makamına atandı. Mısır ve

³³ Şen, a.g.t. s.21-23.

³⁴ Süreyya, a.g.e. s.862.

³⁵ Çetin, a.g.m. s.392; Ayrıca, Filibe mutasarrıflığı ve hemen ardından atandığı Kudüs mutasarrıflığında göreve başlama tarihleri Sicill-i Osmani'de: Filibe 1871, Kudüs 1869 tarihi işlenmiştir. Kamil Paşa hakkında yapılan muhtelif çalışmalarda ise Filibe ataması 1869, Kudüs ataması 1871 şeklinde işlenmektedir. Süreyya, a.g.e. s.862

³⁶ Şen, a.g.t. s.25-26.

³⁷ Çetin, a.g.m. s.392.

³⁸ Süreyya, a.g.e. s.862.

³⁹ Çetin, a.g.m. s.392.

⁴⁰ Süreyya, a.g.e. s.862.

⁴¹ Şen, a.g.t. s.32, 36.

⁴² Çetin, a.g.m. s.393.

Bulgar sorunlarına çözüm üreten Kamil Paşa, devletin eğitimle düzeleceğini düşündüğünden bu yönde çalışmalar başlattı. Said Paşa ile başlayan çekişmesi İngilizlere karşı olan tutumundan dolayı II. Abdülhamid ile ters düşmesi azlini getirdi. Kendisine yöneltilen Şûra-yı Devlet üyeliğini kabul etmedi.⁴³

Kamil Paşa, 1895 yılında getirildiği ikinci sadaret görevine, devlet içinde yaşanan Ermeni isyanları ve yabancı devletlerin ıslahat baskılarını azaltmak ve gerekli ıslahatları yapmak, bilhassa İngilizlerle bu konuda yapılabilecek görüşmelerde etkili olabileceği düşüncesiyle atandı. Bunda daha önceki yazmış olduğu raporlar ve tutumunun etkisi vardır. Ancak artan Ermeni isyanları ve gerçekleştirilemeyen ıslahatlar 1895 yılında azline yol açtı.⁴⁴ Azlinin hemen ardından Halep valiliğine atanan Kamil Paşa, sağlık sorunlarını belirterek tayine itirazda bulundu. Bunun üzerine II. Abdülhamid Konya veya Aydın valiliklerinden dilediğinde çalışabileceğini teklif edince, Kamil Paşa' Aydın valiliğini talebi üzerine tayini yapıldı. Aydın valiliği sırasında merkezi kötü yönettiği, eşkıya faaliyetlerinin arttığı ve haksız kazançlarda bulunduğu iddialarına maruz kaldı. Bu yüzden azledilip Rodos'a sürgün edildi. Ancak Kamil Paşa gözden çıkarıldığı endişesine kapılarak İzmir'deki İngiliz konsolosluğuna gitti. Burada sağladığı güvence ile 1907 yılında İstanbul'a döndü. İkinci Meşrutiyetin ilanı ile Meclis-i Vükelâ'ya katıldı. Nazırlık atamalarında padişah ile ters düşen Said Paşa yerine üçüncü

kez sadarete getirildi. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müdahaleleri, ordunun siyasette aktif rol almak istemesi, Bulgarların bağımsızlık hareketi ve Bosna-Hersek'in ilhak edilmesi Kamil Paşa'yı siyaseten bir çıkmaza sürüklemiş ve mecliste aldığı güvensizlik oyu neticesinde görevini bırakmıştır. Hava değişimi için gittiği Mısır'da İngiltere kralı ve kraliçesiyle tanışma fırsatı buldu.⁴⁵

Kamil Paşa'nın Gazi Ahmed Muhtar'dan hemen önce Said Paşa'nın yerine sadarete getirildiğini seksen yaşında olduğundan görevine müdahale olmaması şartıyla sadareti kabul ettiği 16-22 Temmuz 1912'de bu göreve atandığı belirtilir.⁴⁶ Bu durum göz önüne alınırsa; Kamil Paşa, Gazi Ahmed Muhtar'ın kurduğu kabineye Şûra-yı Devlet reisi olarak girdiği, İttihat Terakki'nin tutumu ve siyasette bulunan ordunun baskılarıyla istifa eden Gazi Ahmed Muhtar'ın yerine sadaret makamına beşinci kez atandığı söylenebilir.

Gazi Ahmed Muhtar'dan aldığı sadaret görevi sırasında vuku bulan Balkan savaşı, ağır bir yenilgiyle sonuçlanmasının ardından barış görüşmesinde şartlarının ne doğrultuda olacağı tartışılırken yaşanan Bab-ı Âli baskınıyla Kamil Paşa görevinden istifa ederek siyaset hayatını sonlandırdı.⁴⁷

Siyaset hayatını bitiren Kamil Paşa Başkitabet'e yazdığı tezkire ile Mısır'a

⁴³ Çetin, a.g.m. s.393.

⁴⁴ Şen, a.g.t. s.181-182, 187.

⁴⁵ Çetin, a.g.m. s.393.

⁴⁶ Yusuf Hikmet BAYUR, "Yeni Bulunmuş Bazı Belgeler Işığında Kamil Paşa'nın Siyasi Durumu" *Belleten*, sayı 137, C.35, Ankara 1971, s.98-100.

⁴⁷ Çetin, a.g.m. s.393.

gitmek istediğini belirtti. Kendisi Mısır'da iken Mahmud Şevket Paşa tarafından İstanbul'a gelmemesi yönünde talimat alınca memleketi Kıbrıs'a dönüş yaptı. Kamil Paşa, 13 Kasım 1913'de torununun vefat haberini alınca rahatsızlığı arttı ve 14 Kasım 1913'de vefat etti. Lefkoşe'de Arap Ahmed Camii haziresine defnedildi. Paşa, hayatı boyunca beş kez evlilik yapmış, yirmi üç tane çocuğu vardır.⁴⁸ Üç eser kaleme almıştır, bunlar; *"Tarih- i Siyaset-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniyye"*, *"Kamil Paşa'nın Ayan Reisi Said Paşa'ya Cevapları"*, *"Hatırat-ı Sadr-ı Esbak Kamil Paşa"*dır.⁴⁹ Kamil Paşa yaşadığı süre boyunca beş kez suikaste uğramış, ancak hepsinden de sıktısız biçimde kurtularak görevine devam etmiştir.⁵⁰

SONUÇ

Eskiçağlardan itibaren hem konu- mu hem de dini niteliği yönünden sürekli hâkimiyet mücadelesine şahit olan Kudüs Şehri, Osmanlı yönetimi altında çeşitli eyalet ve vilayet merkezine bağlı olarak devletin 1917 yılında elden çıkışına kadar varlığını sürdürdü. Yerel yönetim modellerinin devlet içinde değişmeye başlamasıyla mutasarrıf kurumu oluşturulmuş, 17. Yüzyıl ile beraber çeşitli iyileştirmeler yapılarak müstakil bir yönetim modeline dönüşmüştür. Müstakil bir kurum olarak 1841 yılından ortaya çıkan mutasarrıflık ile merkezin taşra iletişimi ve kontrolü doğrudan sağlanır hale gelmiştir.

Mutasarrıflar atanırken genellikle aydın kesinden seçilirdi. Bu durumu atanan mu-

tasarrıfların eğitim düzeyi ve yabancı dil durumları gözetilerek yapılan atamalar üzerinden yorumlamak mümkündür. Kudüs'ün on sekizinci mutasarrıfı olarak görev yapan Kamil Paşa bu nitelikleri üzerinde toplayan biriydi. Aldığı eğitim ve mesleğe bir Mısır valiliğinde başlamış olması onun için büyük bir avantaj oluştu. Mısır valisi Abbas Paşa'nın oğluyla kurduğu arkadaşlık sayesinde İstanbul'a yerleşme ikanı bulan Kamil Paşa, görevlerinde gösterdiği başarılar sayesinde ömrünün son demlerine kadar mutasarrıflık, valilik ve nazırlık yapmış, buralarda kazandığı tecrübeler onun sadaret makamına atanmasında büyük rol oynamıştır. Kudüs Mutasarrıflığı sırasında karşılaştığı kilise sorunu için kurulan komisyonda başkanlık yapması ve bu olayın çözülmesinde büyük rol üstlenmesi adını duyurduğu olaylardan yalnızca biridir.

16-22 Temmuz 1912 yılında atandığı sadaret görevi sayılmazsa, sadarete atandığı dört dönemde de devletin içinde bulunduğu büyük sorunlara şahit olup çözüm aradı. Birçok kez haksızlığa uğramasına, görevlerinden azledilmesi ve istifa etmesine rağmen hayatının son anına kadar Osmanlı Devleti bünyesinde çalışmış önemli bir şahsiyet olarak adını bahsettirmiştir.

KAYNAKÇA

ALMASRİ Muhtesem, "XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Kudüs'e Gönderilen Sur-re-i Hümayun" Yüksek Lisans Tezi, On Dokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun 2015

⁴⁸ Şen, a.g.t. s.281-286.

⁴⁹ Çetin, a.g.m. s.394.

⁵⁰ Şen, a.g.t. s.309.

el-ASELİ Kamil Cemil “Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası)” *TDVİA*, C.26, Ankara 2002

BATUK Cengiz -Rabia MERT, “Çatışan Kutsalların Ortasındaki Şehir: Kudüs” *Din İlimleri Akademik Araştırma Dergisi*, Sayı 2, C.17

AVCI Casim, “Kudüs (Fethedilişinden Haçlı İstilasına Kadar)” *TDVİA*, C.26, Ankara 2002

BAYUR Yusuf Hikmet, “Yeni Bulunmuş Bazı Belgeler Işığında Kamil Paşa’nın Siyasi Durumu” *Belleten*, sayı 137,C.35, Ankara 1971.

BAYUR Hilmi Kamil, “Sadrazam Kamil Paşa” *Sanat Basımevi*, Ankara 1954

ÇETİN Atilla, “Kıbrıslı Kamil Paşa” *TDVİA*, C.25, Ankara 2002

ÇİFTÇİ Hilal, “XVII. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Çevresinde Gayrimüslim Nüfus” Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara 2005

DEMİRKENT Işın, “Kudüs (Haçlılar Dönemi)”, *TDVİA*, C.26, Ankara, 2002

DEVELİOĞLU Ferit, “Osmanlı Türkçe Ansiklopedik Lûgat” *Doğuş Matbaası*, Ankara 1962

ERDOĞAN Emine, “XVI. Yüzyılda Kudüs Merkez ve Nahiyesinde Nüfus ve Etnik Yapı” Master Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,Ankara 1998

HARMAN Ömer Faruk, “Kudüs” *TDVİA*, C.26, Ankara 2002

KANAT Elif, “Kudüs’teki İslami Vakıf ve Eserlerle ilgili Şam Ahkâm Defterlerinde Yer Alan Hükümler (1742-1830)” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü,İstanbul 2013

SAMİ Şemseddin, “Kamus-ı Türki” *Çağrı Yayınları*, İstanbul 2010

SÜREYYA Mehmed, “Sicill-i Osmani” Haz. Nuri AKBAYAR, *Tarih Vakfı Yurt Yayınları*, C.3, İstanbul 1996

SATIŞ İhsan, “Kudüs Mutasarrıfları” *Tarih Araştırmaları Dergisi*, sayı 30, C2, 2015

ŞEN İsmail, “Sadrazam Kıbrıslı Mehmed Kamil Paşa” Doktora Tezi,Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1995

ÖRENÇ Ali Fuat, “Mutasarrıf” *TDVİA*, C.31, Ankara, 2006

YAŞAR Şükran, “Kudüs’ün Osmanlı Yönetimine Girişi Ve Yavuz Sultan Selim’in Kudüs Ermenilerine Tanıdığı İmtiyazlar”, *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1, S. 2, Manisa 2003